
TANULMÁNYOK

ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT

A választói magatartás egy mögöttes pillére

Az egykori MSZMP-tagság szerepe

1. HANGSÚLYOS ÉS MELLŐZÖTT DIMENZIÓK

A politikai tagozódás hazai kutatása meglehetősen egyöntetűen tárta fel a generációs tényező és a vallásosság alapvető szerepét a pártpreferenciák alakulásában.¹ E mozzanatok közül a vallásosság számos más országban is lényeges stratifikáló tényező², az életkor ilyen jelentősége azonban eléggé egyedülálló a nemzetközi tapasztalatok szerint.³ Vitatottabb már a politikai tagozódás olyan klasszikus meghatározóinak magyarországi érvényessége, mint az anyagi és kulturális erőforrások, a hierarchikus pozíció, az osztályhelyzet.⁴

Jóval inkább háttérbe szorult viszont egy olyan tényező, amelynek jelentősége az 1994-es választások eredményeinek mögöttes összefüggéseit keresve már semmiképpen sem ignorálható: az egykori MSZMP-hez tartozás. A szóban forgó mellőzést részben módszertani megfontolások is magyarázhatják. A rendszerváltást követően az empirikus kutatások tervezőinek mérlegelniük kellett, vajon az egykori párttagság ténye a válaszolók szempontjából nem számít-e olyan kényes kérdésnek, amire sokan kitérő, esetleg leplező választ adnának, s így az adatok távol esnének a realitástól. Másfelől maga a nemzetközi szakirodalom modelljeinek átvétele is csökkenthette a szóban forgó tényező iránti fogékonyságot, hiszen a nyugati típusú fejlett demokráciákban e kérdések fel sem merülnek. Arra, hogy e tényező valójában fontos szerepet játszik a rendszerváltás utáni politikai tagozódásban is, már egy, az 1990-es választáshoz kapcsolódó panelvizsgálatunk adatai is utaltak (ahol a párttagság tényéről még az

első, 1986-os panelhullám alapján rendelkezünk adatokkal).⁵ Egy 1991-ben publikált tanulmányunkban két elemzési mozzanat is jelezte az egykori párttagság szerepét: 1. a pártok választása mögött meghúzódo politikai-ideológiai attitűdök közül a „rendszer-dimenzió” való elhelyezkedés bizonyult a legjelentősebbnek⁶ a pártpreferenciák meghatározásában, amelyet viszont a volt párttagság tényezője befolyásolt elsősorban; 2. az objektív meghatározók között pedig a második legfontosabb dimenzióként jelentkezett az „ex-integráltság” tényezőegyüttese, amelynek három, csaknem egyenlő értékű komponense közül az egykori MSZMP-hez tartozás volt az egyik.⁷ A két választás közti vizsgálataink néhány elemzése során a politikai tagozódás ideológiai tengelyeiről írt anyagunkban érintettük ismét e változó jelentőségét.⁸

A hazai irodalomból ismereteink szerint Tamás Pál egyik írása foglalkozott leghangosabban a volt párttagok politikai orientációjával.⁹ Az 1994-es választások előtt egy évvel a cikk felhívta a figyelmet azokra az akkoriban született kutatási eredményekre, amelyek szerint a megkérdezetteknek továbbra is igen magas hányada (mintegy egyhatede) vallotta magát az MSZMP egykori tagjának.¹⁰ A szerző az akkori pártpreferencia-adatok alapján nem tétélezte ugyan a volt párttagok erőteljes (MSZP köré) koncentrálódását. Az egykori „politikai osztály” pártkötődéseinek sokrétűségét hangsúlyozta, noha jelezte, hogy a volt MSZMP-tagok relatív többsége az MSZP támogatója.

Az 1994-es választások fejleményei mindenképpen e szempontok továbbgondolására ösztönöztek. Az MSZP nagyarányú győzelmére, akár egy évvel korábban, nem sokan számítottak, és ennek az eredménynek az okai sem egészen maguktól értetődőek. Ennek ellenére, az azóta megjelent átfogóbb tanulmánykötetekben (Parlamentari választások 1994 és Társadalmi Riport 1994) is csak alig találunk utalást az egykori MSZMP-tagság szerepére.¹¹

Az 1994-es parlamenti választással kapcsolatos vizsgálatunk adatai pedig ugyancsak ráirányítják a figyelmet e tényező jelentőségére. A választást követő utolsó panelhullám eredményei szerint a választási magatartást meghatározó objektív tényezők közt az életkori-generációs mozzanat első számú diszkrimináló szerepe mellett a második helyen sajátos jellegű ideológiai szindróma jelent meg. Ennek egyik pólusát az egykori MSZMP-hez tartozás, másik pólusát – valamivel kisebb súllyal – a vallásos identitás képezi. A szóban forgó diszkriminancia-elemzés eredményét az alábbi táblázat ismerteti, ahol a parlamentbe jutott hat parlamenti párt jellemzőit is feltüntetjük a szignifikánsnak bizonyuló függvények átlagértékei alapján.¹²

1. táblázat

Az 1994-es választásokon parlamentbe jutott pártok szavazótáborait szétválasztó dimenziók (funkciók) és a pártok szavazóinak elhelyezkedése e dimenziók alapján (diszkriminancia-elemzés adatai)

a) funkciók (sztemderdizált funkciók)

	1. funkció „életkori- generációs”	2. funkció „ideológiai- intézményi”	3. funkció „anyagi erőforrás”
Életkor	.70		
Egykori párttagság		.69	
Vallásosság		-.63	
Személyes jövedelem			.78
Iskolázottság			
Apa iskolai végzettsége			
Vezető beosztás			
Településtípus			
Nem			

b) a pártokra szavazók átlagértékei

	1. funkció	2. funkció	3. funkció
MSZP ¹³	.10	.39	-.01
SZDSZ	-.42	-.23	.14
MDF	.29	-.34	.42
FKgP	.78	-.43	-.38
Fidesz	-.92	-.22	-.43
KDNP	.46	-.57	-.04

Az egykori MSZMP-tagság tehát a második dimenzió legerősebb változójának bizonyult. (Az MSZP-re szavazás gyakorlatilag csak ezzel a dimenzióval hozható jellegzetes összefüggésbe; a másik két dimenzión a párt támogatói 1994-ben az átlaghoz közeli helyet foglaltak el.)¹⁴ További elemzések is azt támasztották alá, hogy a volt párttagság az életkori tényező után a második legfontosabb meghatározó az elmúlt választás pártpreferenciáit tekintve. Az egyes pártokra szavazást befolyásoló objektív tényezőket külön-külön vizsgálva (regresszió-elemzés segítségével), azt találjuk, hogy az egykori párttagság ténye három parlamenti párt esetében is szignifikáns befolyást gyakorol a választásra. Az MSZP választásánál egyértelműen ez a legerőteljesebb tényező, de önálló – negatív irányú – hatást tapasztalhatunk az SZDSZ és a kisgazdapárt esetében is.¹⁵ Ennél több esetben (négyyszer) egyedül az életkori mozzanat jelent meg a számottevő hatások közt – tehát az objektív változók jelentőségét tekintve itt is a diszkriminancia-elemzésnél megfigyelt rangsorral találkozunk.

Ha 1994-re vonatkozóan világos az egykori párttagság komoly szerepe a választási magatartás alakulásában, kérdés, mennyire szituáció-specifikus e jelenség érvényesülése. Az 1990-es választással kapcsolatos empirikus tapasztalatokat már említettük – az akkori elemzések is a vizsgált tényező jelentőségére utaltak. S bár a választással kapcsolatos közvetlen tények a legérdekesebbek, a választások közti,

közbulcső időszakra vonatkozóan is rendelkezünk témánk szempontjából fontos adatokkal. Ezek szerint már 1991-re lényegében kialakult a pártpreferencia objektív meghatározóinak 1994-ben is érvényes mintája, az életkori-generációs tényező és utána a volt párttagság – illetve a vallási attitűddel párban az ideológiai dimenzió – vezető szerepével.¹⁶ Az 1993-ra vonatkozó vizsgálat is hasonló képet eredményezett.

Végül is a rendszerváltás óta eltelt időszak egészen végigvonult az egykori pártállás alapvető szerepe a választói magatartás, pártpolitikai attitűdök alakulásában. Ez a tény még hangsúlyosabban veti fel annak szükségességét, hogy magát az egykori MSZMP-tagság kiterjedését is részletesebben vizsgáljuk. A továbbiakban emellett részletesebben elemezzük a volt párttagok előfordulási arányait a politikai áramlatok alakulása szempontjából centrális helyzetű társadalmi csoportokban. Végül becsléseket végzünk e tényezőnek a személyes politikai magatartáson túlmenő, a közelebbi (családi stb.) környezetre kisugárzó hatásáról is.

2. SZŰKEBB ÉS TÁGABB HATÓSUGARAK

A politika iránt érdeklődő közönség manapság többnyire az MSZMP utolsó időszakának 800 000 fő körüli tagságára emlékszik vissza, s ezen az alapon körülbelül 10 százaléknyra – a választónépesség viszonylag kis hányadára – taksálja a volt párttagok előfordulását. Sőt úgy tűnhet, hogy a demográfiai (mortalitási) folyamatokból következően a szóban forgó arány ma már alacsonyabb is ennél.

Panelvizsgálatunk idevágó adatai azonban ettől jócskán különböznek. A volt párttagságról két ízben is kérdeztünk. Az előző elemzéseink java része az 1994-es választásokat követő, szeptemberi felvételen alapult, azonban a volt MSZMP-tagság tényéről már a panelvizsgálat korábbi, 1994. áprilisi hulláma is tartalmazott kérdést. Mindkét alkalommal az előbb említett 10 százaléknál lényegesen többen (13,9, illetve 13,3 százalék) vallották magukat egykori párttagoknak. Ez az arány lényegében egybeesik annak az 1993-as felvételnek az adataival, amelyre – mint fent utaltunk rá – Tamás Pál is hivatkozott.

A panelvizsgálat módszere azonban ezen túlmenő becsléseket is lehetővé tesz. Ilyen elemzések célszerűségére azok a (replikatív) módszertani vizsgálatok is felhívják a figyelmet, amelyek még az olyan kemény objektív adatok, mint az életkor vagy éppen az iskolai végzettség esetében is komoly megbízhatósági korlátokat, nem elhanyagolható torzításokat mutattak ki.¹⁷ Még inkább indokolt e megbízhatósági korlátokkal számot vetni az egykori MSZMP-tagság ténye esetében, amelynél a rendszerváltást követő években számottevő „social desirability” problémák merültek fel. E körülmény akkor sem hagyható figyelmen kívül, ha az egyes felvételek tulajdonképpen mind meglepően magas arányokat mutattak ki.

E további vizsgálatot arra a 676 fős mintára alapoztuk, amelynek tagjai mind áprilisban, mind szeptemberben választ adtak. (Az 1000-1000 fős mintáknak kétharmadnyi „átfedő” részéről van szó; a lemorzsolódó mintatagok helyére bekerült válaszolókat a jelen elemzés nem veszi figyelembe.) A továbbiakban még visszatérünk e minta összetételbeli jellegzetességeire; a főbb ismérveket (település, életkor, nem, iskolázottság) tekintve alapjában e szűkebb populáció is reprezentatív jellegűnek tekinthető. A vizsgált tényadatra vonatkozó eredményt a következő táblázat közli.

2. táblázat

Az egykori MSZMP-tagságra vonatkozó önbesorolás 1994 áprilisában és szeptemberében

	fő	százalék	
Mindkét alkalommal volt párttagnak mondta magát	75	11	} 17
Csak egyik alkalommal mondta magát volt párttagnak	42	6	
Nem mondta magát volt párttagnak	559	83	
	676	100	

Tehát a fentieknél is nagyobb arányban, 17 százalékban találtunk olyan válaszolókat, akik – legalább egyik alkalommal – egykori MSZMP-tagnak vallották magukat. Egy-egy felvétel alkalmával ugyanis 3-3 százaléknyi olyan válaszolót is regisztráltunk, akik a másik alkalommal nem szóltak erről a tényről. Először ennél a megbízhatósági problémánál kell megállnunk: melyik tényállást „vélelmezzük” a következtelen válaszadók részéről, a volt párttagságra vagy a pártönkívüliségre utalót. Több megfontolásból is inkább az előbbire hajlunk. Nehéz belátni, hogy 1994-ben (és még inkább 1993-ban) miért állította volna magáról valaki – akár egy alkalommal is –, hogy párttag volt, ha nem volt az. De tárgyyszerűbb bizonyítékaink is vannak: a „habozó MSZMP-tagok” attitűdjei, pártpreferenciái azokéhoz állnak közel, akik egyértelműen (mindkét alkalommal) párttagnak mondták magukat.

Bebecslésünknel ugyanakkor némely mintatorzulást is számításba kell venni. Ezek közt elsőként a kiinduló (1000 fős) alapminta összetételéről kell szólni. Ismeretes, hogy – nemzetközi tapasztalatokkal egyező módon – bizonyos rétegek az empirikus kutatások során viszonylag nehezebben megközelíthetőek, s ennek összhatása a minták összetételének valamelyes középre-felfelé tolódását eredményezi. Témánkat illetően e tény mindenképpen releváns, mivel az egykori párttagság iskolázottsága, társadalmi státusa, települési viszonyai kedvezőbbek az átlagosnál, felvételi elérhetőségük nagyobb, így a felülbecslés tendenciája valószínűleg rájuk is vonatkozik. Ennek mértékére csak közvetve, néhány alapismérv reprezentativitásán keresztül következ-

tethetünk. Ami az iskolázottsági összetételt illeti, kiinduló mintánkban az általános iskolát nem végeztek csekély mértékben lefelé, a diplomások ugyancsak 1-2 százalékkal felfelé reprezentáltak (15, illetve 13 százalék). Becsléseink szerint a volt párttagok ebből adódó felülreprezentáltsága az egy százalékot is alig érthette el.

Valamivel nagyobb torzulás adódhatott a panellemorzsolódás szelektivitásából. A panel második, harmadik hullámára főként az idősebb, alacsonyabb iskolázottságú kérdezettek vállalkoztak kevésbé (az általános iskolát sem végezteknel a fenti arány 13 százalékra csökkent). Ennél valamivel nagyobb súllyal eshet latba az a szelekciós hatás, amely a politikai érdeklődés, aktivitás szempontjából rostálta meg a kérdezetteket. Mindezek alapján számításunk szerint a (ma élő) egykori MSZMP-tagok arányát a második és harmadik panelhullám együttese alapján körülbelül egy-két százalékkal becsüljük felül. Úgy gondoljuk tehát, hogy a fenti 17 százalékhöz képest körülbelül 15 százalék lehet a reális adat.

A szóban forgó populáció nagyságáról nem ismerünk ugyan aktuális statisztikákat, de az MSZMP-tagság összetételéről a nyolcvanas évek végén készült tanulmány alapján úgy tűnik, hogy az említett 15 százalék – ami körülbelül 1,2 millió főnek felel meg – nem járhat túl messze a realitástól.¹⁸ Az 1987-es 870 000 fős taglétszám mellett ugyanis a korabeli pártstatisztikák szerint még mintegy 240 ezren voltak olyanok, akik a megelőző harminc év során MSZMP-tagok voltak, és nem halálozás, hanem egyéb okok (kilépés, törlés, kizárás) következtében kerültek ki a pártból. Ha ezek mellett még figyelembe vesszük az MSZMP utolsó két évében belépett párttagokat, másfelől az azóta történt halálozásokat, a szóban forgó adat így számítva is 1,1 és 1,2 millió közé tehető.

A fenti tanulmány adalékul szolgál ahhoz is, hogy kikből tevődhetnek össze a fent leírt „habozók”. Vizsgálatunk szerint utóbbiak közt idős, alacsony iskolázottságú válaszolók fordulnak elő legnagyobb arányban; ezzel egybecseng az a pártstatisztikai kimutatás, amely szerint az egykori MSZMP-ből (törlés stb. következtében) távoztak közt is a nyugdíjasok, alacsony iskolázottságúak hányada volt a legnagyobb. Nem véletlen, hogy ez utóbbi, korábban távozott párttagok között merül fel leginkább az egykori párttagság tényének többféle értelmezhetősége.

Ha az alsóbb társadalmi szinteken bizonytalanságot észleltünk, a magasabb szinteken még némi „rejtőzködés” is valószínűsíthető az adatok alapján. A nyolcvanas évek nagyobb szabású adatfelvételei körülbelül a diplomások egyharmadára tették a párttagok arányát.¹⁹ A jelen 676 fős mintán belül – amely egyébként kismértékben felülreprezentálja az egykori párttagokat – a diplomásoknak azonban csak 26 százaléka jelezte valamikori MSZMP-tagságát. Ez az alacsonyabb érték feltehetően csak részben magyarázható az elmúlt évtized során történt demográfiai kicserélődéssel. Bár közvetlen adatunk nincs erre, a szóban forgó „amnézia” a társadalmi hierarchia olyan magasabb

posztjain valószínűsíthető leginkább, ahol a „politikai biográfiának” a szakmai-hivatali pályafutásban az átlagosnál nagyobb a szerepe.

Fel kell tenni tehát a kérdést, hogyan becsülhető az egykori MSZMP-tagok aránya a választási magatartás szempontjából releváns, s kiváltképp a politikailag aktív, mintaadó csoportok körében. Azok között, akik az 1994-es választás legalább egyik fordulójában leadták voksukat, 19, akik pedig mindkétszer szavaztak, azok közt már 21 százalék a volt párttagok aránya. S a szavazónépességben belül is érdemes közelebről szemügyre venni a politikailag centrális helyzetű csoportokon belüli arányokat.

Az iskolázottság szerinti megoszlásokra már utaltunk. A '94-es szavazókat tekintve a legalább középiskolát végzettek közt 24, a diplomások közt 28 százalék a volt párttagok aránya. A városi lakosság összességében 21 százalék ez az érték. Lényeges a demográfiai tényezők szerepe is. A politikailag aktívabb férfi népességben belül 25, a derékhatad képező 40-60 éves korosztályban 21 százalék az egykori MSZMP-tagok aránya. Ha a fenti tényezőket együttesen tekintjük, és például a középkorú városi férfiak közt vizsgáljuk, már egyharmadra nő a szóban forgó adat. És különösen magas, 40 százalékos a volt párttagok előfordulása a most (vagy nyugdíjasok esetében korábban) vezető beosztásúak közt (ha a felső és az alsó szintű vezetők közül csak az előbbieket tekintjük, az 50 százalékot is eléri).

A fenti adatokból persze ismét le kell számítani azt a néhány százalékos többletet, amely az említett lemorzsolódásból, a minta bizonyos torzulásából származott. A nagyságrendet illetően azonban nem lehet nagy a tévedés. Más vizsgálatból is vannak hasonló adalékaink. A véleményirányító csoportokról közvetlenebb adatokkal is rendelkezünk a nyolcvanas évek második feléből való, már említett panelvizsgálatunk egy 1991-es leágazásaként végzett vizsgálatunkból. E felvétel során a mintának azokat a személyeit kerestük fel újra, akik a véleményirányítók különböző (makro- és mikroszintű) típusait reprezentálták.²⁰ Nos, ebben a körben (még az 1986-adatok alapján) is elérte az egyharmadot az egykori MSZMP-tagok előfordulása.

Mivel a választási magatartás szociológiája számos esetben utalt a családi kontextus meghatározó szerepére, indokolt a vizsgálódást tovább vinni ebbe az irányba. Már a nemek szerinti megoszlás fent közölt adatai is azt sugallhatják, hogy a családot tekintve megfigyelési egységnek még magasabb arányszámokat regisztrálhatunk, mint az egyéni szintű adatok esetében. Igaz, ilyen téren csak a házastársakról rendelkezünk közvetlen adatokkal, azonban minden bizonnyal ez az a viszonylat, amely a családon belül leginkább befolyásolja a politikai magatartást.

Az 1994-es panelvizsgálat szeptemberi hullámában tehát a házastársak egykori MSZMP-tagságáról is kaptunk adatokat. Hogy ezek az adatok nem sokkal megbízhatatlanabbak, mint a válaszolók saját személyére vonatkozóak, az ide vonatkozó alapmegoszlás jelzi. E szerint a házasság megkérdezettek közt 17 százalék számolt be egykori párttagságáról, míg csaknem ugyanekkora hányad, 15 százalék jelez-

te, hogy házastársa MSZMP-tag volt. A kétféle adat összesítése alapján megállapítható a családokon (legalábbis a férj-feleség viszonylaton) belüli egykori párttagság kiterjedtsége. Mivel a házastársak egykori MSZMP-tagsága közt csak részleges az átfedés, a (fenti módon értelmezett) családokra vonatkozóan a kérdéses adat lényegesen magasabb, mint az egyéneknél: 29 százalék, és abban a választási szempontból relevánsabb körben, ahol a megkérdezett leadta a voksát a májusi választáson, 33 százalék. A középkorú (40 és 60 év közti) városi megkérdezettek esetében az utóbbi adat már 41 százalékra szökik fel. És érdekesek a diplomás családokra vonatkozó eredmények is: ahol a házastársaknak legalább egyike főiskolát vagy egyetemet végzett, a családon belül a szóban forgó érték megközelíti az ötven százalékot (48%). Ugyanez az adat a 40 éven felüli megkérdezettek körében már 61 százalék.

Ha a családot tágabban értelmeznénk, és nemcsak a házastársat, hanem a közvetlen le- és felmenőket (kapcsolathálózati terminussal: a rokon szálak közül az „erős kötések”) is beleérténénk, természetesen még magasabb arányokat kapnánk. Ha például a 40 év alatti korosztályt nézzük, az egykori párttagság személyes előfordulása lényegesen alacsonyabb, mint az idősebbek közt (a 24 évnél fiatalabb évjáratokban pedig már eleve lehetetlen). Ezzel együtt, ebben a korosztályban is óhatatlanul sokan vannak, akiknek a szülei MSZMP-tagok voltak (lévén a 40 éven felüli korosztályok tagjai). Másfelől az idősebb (mondjuk a 60 év feletti) korosztályon belül is szükségképpen magasabb az ily módon érintett személyek hányada, mint az a személyes (vagy akár a szűkebb családi) adatokból következnek, hiszen sok idős ember van, akik maguk nem voltak MSZMP-tagok, de valamelyik gyerekük igen. Vizsgálatunkból a házastársakon túlmenő adatokkal nem rendelkezünk, ezért csak igen hozzávetőleges becslést tehetünk. Úgy gondoljuk, nem járhatunk messze a tényleges helyzettől, ha a családok mintegy felénél tételezünk fel ilyen alapon az egykori MSZMP-hez kapcsolódó szálakat.

3. KÖTÖDÉSEK ÉS PÁRTPREFERENCIÁK

A fentiekben abból a feltevésből indultunk ki, hogy az egyének politikai magatartása nem független családtagjaik pártállásától, illetve ennek múltbeli komponenseitől. Vizsgálatunk e tekintetben is a házastársi viszonylatra vonatkozóan szolgál adalékokkal. A házastárs egykori párttagságára is kiterjedő elemzéseink azt bizonyították, hogy nemcsak a személyes (volt) MSZMP-tagság, hanem a házastárs valamikori párttagsága is számottevően hatott arra, hogy valaki az 1994 májusi választáson a pártlistán az MSZP-re vagy más pártra voksolt. A következőkben annak a regresszió-elemzésnek az eredményeit mutatjuk be, amely függő változóként a voksolás mikéntjét, független változóként a saját, illetve a házastárs egykori MSZMP-tagságát, valamint az általánosan alkalmazott objektív ismérveket vonta be.

3. táblázat

Az MSZP-re szavazást meghatározó tényezők az 1994-es pártlistás szavazatok alapján (regresszió-elemzés)²¹

	béta- együttható	T-érték	szignifikancia- szint ²²
Egykori MSZMP-tagság	.18	4.119	.0000
A házastárs egykori MSZMP-tagsága	.16	3.678	.0003
Vallásosság	-.14	3.233	.0013
Iskolázottság	-.13	-2.972	.0031
R2 = 11%			

A részletesebb elemzések közelebről is megvilágítják azt az első látásra talán meglepő ténytet, hogy a házastárs valamikori pártállása csaknem olyan erős meghatározó, mint a személyes MSZMP-tagság. A nemek szerint külön-külön végzett regresszió-analízisből kiderül, hogy a férfiak esetében a saját, a nők esetében a házastárs egykori MSZMP-tagsága a fő tényező, ami a családon belüli sajátos véleményirányítói szerepekre utal. Jelen téma szempontjából ugyanakkor érdemes az egykori MSZMP-tagoknak a férfiak közti lényegesen magasabb arányára emlékeztetni; viszonylag sok tehát az olyan házastárs (a volt MSZMP-tagok felesége), akiknek politikai magatartására a családon belüli egykori pártkötődés érzékelhetően kisugárzik.²³

Az eddigiekben zárójelbe tettük, hogy a valamikori MSZMP-tagság választói magatartást befolyásoló szerepe valójában mekkora szavazói kört érint. Az összefüggés kétségtelen, kérdés azonban, hogy az egykori MSZMP-tagok zömükben az MSZP-re szavaztak-e, s az is válaszra vár, hogy mekkora az a többlet, amellyel a házastársak korábbi párttagsága az MSZP-re adott szavazatokat növelte. A következőkben azokat az alapadatokat mutatjuk be, amelyekből kiderül az MSZP-re szavazók aránya az egykori MSZMP-tagok és házastársaik körében, továbbá azok körén belül, ahol a (szűkebb) családban nem fordul elő egykori párttag. A voksolást illetően az 1994-es választás első fordulójának pártlistás szavazatait vesszük figyelembe. Az említett összefüggésekre tekintettel a férfiakra és a nőkre vonatkozó adatokat külön-külön is közöljük.

4. táblázat

Az 1994-es választás első fordulójában a pártlistán az MSZP-re szavazók aránya az egykori MSZMP-tagság szerint a teljes népességen belül, valamint a férfiak és a nők között²⁴ (százalékos előfordulás)

	a teljes népességen belül	a férfiak között	a nők
Ha saját maga és házastársa is párttag volt	73	81	63
Ha sajátmaga volt párttag	54	57	...*
Ha házastársa volt párttag	49	-	54
Ha egyikük se volt párttag	26	25	28

* A mintabeli elemszám a jelzett két csoport esetében 15 fő alatt marad.

A fenti táblázatból leolvasható, hogy ahol a családban mind a két házastárs párttag volt, szinte kivételes, ha nem szavaztak az MSZP-re a májusi választások alkalmával. Akik (csak) saját maguk voltak MSZMP-tagok, többségükben szintén az MSZP-re adták le voksukat. Persze itt is számításba kell venni azt a korábban említett tényt, hogy az utólagos adatközlés „vonatszerelvény-effektusa” néhány százalékkal felfelé torzította a győztes párt említését – de ez sem teszi kétségessé az alaptendenciát. Különösen a nők esetében világosan érzékeltetik az adatok a házastársak egykori MSZMP-tagságának szerepét is a pártpreferencia alakulásában, hiszen az MSZP-re ebben a körben is 15-20 százalékkal szavaztak többen, mint ahol a szűkebb családban nem volt egykori párttag. (Ami az utóbbi típust illeti, ismét utalni kell arra, hogy a szülők, gyerekek, testvérek esetleges valamikori párttagságát nem vehettük figyelembe.)

Az egykori MSZMP-tagság nemcsak a választói magatartás közvetlen tényében, az MSZP-re szavazás gyakoriságában mutatkozik meg, de az MSZP-szavazók körén belül a kötődés eltérő intenzitásban is. A szeptemberi vizsgálatból négy mutató is alkalmas volt ennek mérésére. A pártlistán az MSZP-re szavazók csoportjában azt vizsgáltuk, van-e különbség az egykori MSZMP-tagok és a pártonkívüliek közt abban, hogy 1. a májusi választás első és második fordulójában három lehetséges szavazat közül hányszor szavaztak az MSZP-re; 2. hogyan értékelték az MSZP-t a kormányzóképeség tekintetében²⁵; 3. az MSZP választási győzelmének lehetséges magyarázatai közül mennyire fogadták el a pozitív és 4. mennyire utasították el a negatív motívumokat.²⁶

Az erre vonatkozó elemzések eredményei egybecsengenek: az MSZP-re szavazók körén belül a volt MSZMP-tagok mind a négy esetben pozitívabban ítélték meg az MSZP-t, mint a volt pártonkívüliek: négyből három esetben volt ez az összefüggés (magas szinten) szignifikáns.²⁷ Az MSZP-hez szorosabban kötődő, „stabil magot” képező szavazói bázison belül tehát viszonylag nagy az egykori párttagok aránya.

Az eddigiekben ezeknek az összefüggéseknek csupán a tényét rögzítettük, a tanulmány végéhez közeledve azonban nem kerülhető meg a kérdés, vajon hogyan magyarázható az egykori MSZMP-tagok – az 1994-es választásokon szavazatok tömegében is kifejeződő – határozott orientációja az MSZP-hez. Melyek azok a speciális indítékok, amelyek – az olyan általánosabb motívumokon túl mint a szociális biztonsággal vagy a kormányzati praxissal kapcsolatos várakozások, megjelentek a volt párttagok beállítódásaiban.

Mivel a mélyebb személyes motívumok feltárása nem tartozott kutatásunk kifejezett feladatai közé (az ilyen indítékok vizsgálata – már csak a racionalizációk, önszépítések és a nem tudatos viselkedésmódok természete miatt is – a kérdőíves társadalomkutatás legnehezebb területei közé tartozik), itt csak részben támaszkodhatunk közvetlen empirikus adatokra, és sok tekintetben hipotetikus jelleggel kell fogalmaznunk. Először azokra a politikai szocializációs tényezőkre (indíttatás, világnézet stb.) kell utalni, amelyek a volt párttagok számottevő részét szinte természetes módon orientálták a baloldali pártok irányába. S mivel ezek közül sem a Munkaspárt, sem az MSZDP nem bizonyult „szalonképesnek” vagy esélyes alternatívának, a rendszerváltást követő években nem is igen adódhatott más választásuk, mint az MSZP. Az a kevés empirikus adat is, amire e kérdésben támaszkodni tudunk, nagyrészt ebbe az irányba mutat. Mind a motívumokra vonatkozó zárt, mind a nyitott kérdésekben ezen a téren mutatkoztak szignifikáns összefüggések az egykori MSZMP-tagsággal. A volt párttagok az MSZP-re szavazásukat másoknál inkább magyarázták politikai, világnézeti okokkal, illetve a személyes múlt, indíttatás szerepével, s nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az MSZP választási győzelmében annak is, hogy „ma is sok a baloldali gondolkodású ember Magyarországon”.

Az értékvonatkozásoktól az érdekmozzanatok felé haladva, minden bizonnyal sokat nyomott latban az a tény, hogy az egykori párttagok, vezetők közül nem kevesen vesztek rangjukból, társadalmi státusukból a rendszerváltást követően. A tapasztalatok szerint – noha egy részük a hatalomra került pártokhoz igazodással kísérelt meg felszínén maradni – legtöbbjük az MSZP győzelmétől várt fordulatot pozíciójában. De sokan érezhették magukat egzisztenciálisan is fenyegetve – részben egyes szélsőjobboldali megnyilvánulások, részben az 1994-es választások előtt felerősödött „számonkérési spirál” következtében. Valószínűleg ebben a keretben értelmezhető az a további vizsgálati adalék, hogy az MSZP győzelmének lehetséges magyarázatai közül a volt párttagok tulajdonítottak nagyobb jelentőséget annak, hogy „az emberek már megbékélést akartak a múlttal kapcsolatban”. Végül bizonyára számottevő a korábbi fennmaradt kapcsolathálózati szálaknak, helyi és más intézményes nexusoknak és az informális mozgósítás ezeken alapuló csatornáinak is a szerepe. Utóbbiak hatékonysága már az 1991-1993-as évek időközi választásain megmutatkozott az MSZP ismételt sikerében.

Tanulmányunkban az MSZP 1994-es választási győzelmének csak egyetlen, bár megítélésünk szerint korántsem elhanyagolható mozzanatát emeltük ki. Mint ahogy az egykori MSZMP-tagok választási motívumairól is csak óvatosan szólhattunk, nem maguktól értetődőb-
bek azok az indítékok sem, amelyek a volt pártonkívüliektől származó nem MSZP-voksok mögött húzódhattak meg. Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé annak behatóbb vizsgálatát sem, hogy vajon a feltárt összefüggések tartósak-e vagy szituatívak; mennyiben várható hosszabb távú érvényesülésük és mennyiben erodálódásuk. E kérdésekre az elkövetkező évek adhatják meg a választ.

JEGYZETEK

- ¹ E tényezők hangsúlyos szerepéről lásd többek közt Gázsó 1994; Stumpf 1994; Tóka 1994.
- ² Lásd erről Lijphart 1984.
- ³ Stumpf 1994 kiemelten szól e generációs jellegzetességről.
- ⁴ Kolosi–Szelényi et al. 1991; Gázsó–Gázsó 1993; Bruszt–Simon 1994 ugyanakkor a választási magatartás különböző vetületeiről szólva komoly szerepet tulajdonít a réteghelyzetnek.
- ⁵ Lásd a „Pártpolitikai mélyrétegek” című tanulmányunknak (1991) az 1. részében leírtakat.
- ⁶ Az elemzés során összemért dimenziók a következők voltak: „rendszer”, „piacgazdaság, polgárosodás”, „szociális prioritás”, „a nemzeti szempontok hangsúlya”.
- ⁷ Az utóbbi esetben diszkriminancia-elemzés eredményéről van szó.
- ⁸ Lásd erről Angelusz–Tardos 1994/a.
- ⁹ Lásd Tamás P. 1994.
- ¹⁰ A Szonda-Ipsos 1993 tavaszi felvételének eredményei szolgáltak alapul, ezekre saját kutatásaink alapján a továbbiakban mi is hivatkozunk.
- ¹¹ Ilyen utalás tartalmaz Tóka 1994. Emellett meg kell említeni Bruszt–Simon ennél korábbi tanulmányát (1994), amely az 1994 előtti pártpreferencia-adatok alapján jelezte az egykori MSZMP-tagok bizonyos leválását az MSZP-ről az 1990-as választáshoz képest.
- ¹² A szóban forgó harmadik panelhullám adatai – amelyből az 1994 májusi szavazásra vonatkozó retrospektív adatok származnak –, 1994 szeptemberéből valók. A vizsgálat a lemorzsolódott paneltagokat – gyakorlatilag reprezentatív jelleggel – 1000 főre egészítette ki (a későbbiekben még foglalkozunk vele, hogy a panellemorzsolódás és a szokásos mintavételi torzulás milyen mértékben és jelleggel befolyásolta a reprezentativitást).
A szeptemberi retrospektív adatokban kétségtelenül tükröződnek olyan „bandwagon”-hatások, amilyenek az 1990-es választások után is kimutathatóak voltak. Bár a kérdőív külön-külön érdeklődött az első forduló listás és egyéni és a második forduló egyéni szavazásairól, a visszemlékezésekben az első forduló listás szavazásai némileg már igazodtak a második forduló végeredményhez. Az MSZP-szavazatok felülbecslése mellett a parlamentbe nem jutott pártokra adott szavazatok alulbecslése a legszembetűnőbb torzulás. A pártlistás szavazatok vizsgálati arányai (melyeken a fenti elemzés is alapul): MSZP 41, SZDSZ 22, MDF 9,

FKgP 8, Fidesz 8, KDNP 5, Munkáspárt 2, Köztársaság Párt 2, MIÉP 1, MSZDP 0, NDSZ 0, VP 0.

- ¹³ A diszkriminancia-elemzés az egyes pártok szavazóit a következő pontossággal sorolta be helyesen: MSZP 28 százalék, SZDSZ 22, MDF 30, FKGP 55, Fidesz 63, KDNP 46 százalék (a véletlenszerű besorolás az egyes pártoknál csupán 17 százalékos „találatot” eredményezne).
- ¹⁴ E helyen nem mehetünk annak részleteibe, hogy az erőforrás-dimenzió elfoglalt átlagos hely mögött az MSZP esetében valójában komolyabb szóródás rejlik. Gazsó (1994) foglalkozik vele, hogy az MSZP 1994-ben szavazói többségét az egyik pólusról a vezető állásúak köréből, másik pólusról a fizikai dolgozók táborából szerezte. Valószínűleg ez a kettősség is közrejátszik abban, hogy az erőforrás-dimenzió 1994-ben lényegesen halványabb, mint 1990-ben, amikor az első számú választóvonalat képezte.
- ¹⁵ A pártokra külön-külön elvégzett regresszió-analízis alapján az egykori MSZMP-tagság tényezője az MSZP esetében 0.23 ($p < 0.000$), az SZDSZ-nél -0.14 ($p < 0.000$), a kisgazdapártnál -0.10 ($p = 0.01$) béta-együtthatóval jelent meg az önálló magyarázók közt. (Kontrollváltozók: iskolázottság, nem, életkor, településtípus, vallás, kereset, családi összjövedelem.)
- ¹⁶ Erre vonatkozóan is diszkriminancia-analízist végeztünk. Hasonlóan az 1994-eshez, itt is az életkori tényező dominálta az első dimenziót, a másodikat pedig a volt MSZMP-tagság és a másik póluson kisebb súllyal a vallásosság.
- ¹⁷ Az adatfelvételi megbízhatóság problémáiról lásd Marton 1990; Léderer 1993.
- ¹⁸ Lásd erről Zsíros 1989.
- ¹⁹ A nyolcvanas évek eleje nagyméretű társadalmi rétegződés felvételének adatai alapján kb. 30 százalékra becsülhető ez az arány (ezekről az adatokról lásd Kolo-si-Bokor 1985). A nyolcvanas évek második felében egy 3000 fős TÁRKI alap-mintán készített felvételünk egyharmadnál kevesebb magasabbra, 35 százalékra jelezte a diplomások közt a párttagok előfordulását.
- ²⁰ E típusokról lásd Angelusz-Tardos 1994b.
- ²¹ A szóban forgó elemzést a teljesebb (1000 fős) mintát tartalmazó szeptemberi felvétel alapján végeztük. Ellenőrzésképpen azonban elkészítettük ugyanezt a regresszió-analízist a két panelhullámot átfogó 676 fős minta adatain is. Az elemzés megerősítette a fenti eredményt: itt is a saját, illetve a házastárs egykori MSZMP-tagsága szerepelt az első két helyen az MSZP-re szavazást meghatározó tényezők sorában.
- ²² A nem szignifikáns változók közt a következő tényezők szerepeltek az elemzésben: nem, életkor, településtípus, személyes jövedelem, családi jövedelem, apa iskolázottsága.
- ²³ Az előzőekben már jeleztük, hogy az egykori párttagság negatív előjellel az SZDSZ-re és az FKGP-re szavazást befolyásolta. Csak mint érdekesség jegyezzük itt meg, hogy a házastárs egykori párttagsága viszont az MDF esetében jelent meg – a regresszió-elemzések tanúsága szerint – negatív előjellel.
- ²⁴ A szóban forgó elemzés – a nem-szavazókat is beleértve – a teljes népességre vonatkozik.
- ²⁵ Ennél a mutatónál azt a kérdéssorozatot vettük alapul, amely hét szempont szerint értékeltette a parlamenti pártok kormányzóképeségét.
- ²⁶ E két utóbbi mutató annak a kérdéssorozatnak a faktoranalízisére épül, amely tízenkét lehetséges ok alapján vizsgálta az MSZP választási győzelmének szubjektív magyarázatait (a két rotált faktor közül az első a pozitív, a második a negatív motívumokat tömörítette).
- ²⁷ A regresszió-elemzés szerint a volt MSZMP-tagság önálló szerepe mind a kormányképeségre és az MSZP győzelmének pozitív ($p < 0.00$), mind – negatív előjellel – az utóbbi kérdéssorozat negatív motívumaira vonatkozóan ($p = .01$) szignifikáns az MSZP-re szavazók csoportján belül.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz R.–Tardos R. 1991. Pártpolitikai mélyrétegek – a parlamenti pártok szavozótáborának profiljához. In: *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest: Ökonomia Alapítvány-Economix RT
- 1994a. Paletta fekete-fehérben. *Politikatudományi Szemle* (3)3.
- 1994b. Véleményirányítók a sajtóról. *Jel-Kép* (1)1.
- Bruszt L.–Simon J. 1994. Az Antall-korszak után, a választások előtt. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1994*. Budapest: Demokrácia Kutatások Alapítvány
- Gazsó F.–Gazsó T. 1993. Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* (2)4.
- Kolosi T.–Bokor Á. 1985. A párttagság és a társadalmi rétegződés. In: *Társadalmi struktúra, életmód, tudat*. Bulletin XIII. Budapest: TTI
- Kolosi T.–Szelényi I.–Szelényi Sz.gWestern B. 1991. Politikai mezők a posztkommunista átmenet időszakában. *Szociológiai Szemle* (1)1.
- Léderer P. 1993. Az a kétes megbízhatóság. *Replika*, 13-14.
- Lijphart, A. 1984. *Democracies*. New Haven: Yale University Press
- Marton Á. 1990. *Reprezentatív felvételek megbízhatósága*. Budapest: KSH
- Stumpf I. 1994. Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén. In: Balogh I. (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest: MTA PTI
- Tamás P. 1994. A régi és új középosztály politizál. In: Gábor L.–Levendel Á.–Stumpf I. (szerk.) *Parlamenti választások 1994*. Budapest: Osiris–Századvég
- Tóka G. 1994. Pártok és választóik. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1994*. Budapest: TÁRKI
- Zsíros M. 1989. *Az MSZMP tagságának összetétele 1977-1987 között*. Kézirat Budapest: TTI